

V BÖLMƏ. XARİCİ İNVESTİSIYA, MƏŞĞULLUQ, SIĞORTA İŞİ

UOT - 33. 63. 336

i.f.d. Bağış Sabir oğlu ƏHMƏDOV
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) dosenti

XARİCİ İNVESTİSIYANIN MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFINA TƏSİRİNİN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – Nəzəri yanaşmaların müqayisəli təhlili əsasında xarici investisiya axınlarına təsir edən amilləri müəyyən etmək və xarici investisiyanın inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatına təsiri yollarını araşdırmaqdır.

Tədqiqatın metodologiyası – Tədqiqat zamanı elmi abstraksiya, müqayisə, sistemli yanaşma metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – Tədqiqatın nəticələrindən xarici investisiyanın cəlb edilməsi sahəsində dövlət siyasətinin formalaşdırılmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın nəticələri – Birbaşa xarici investisiyanın cəlb edilməsi ölkədə insan kapitalının formalaşmasına, müasir texnologiyaların cəlb edilməsinə, müəssisələrin yenidən qurulmasına və rəqabətin artmasına töhfə verir. Bununla belə, xarici investisiyanın təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsinə, infrastruktur sahələrin və yerli biznesin inkişafına təsiri məhduddur.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – Xarici investisiyanın milli iqtisadiyyata cəlb edilməsinin və onun inkişafına təsirinin nəzəri aspektləri ümumiləşdirilmiş və bu sahədə nəzəri yanaşmalar sistemləşdirilmişdir.

Açar sözlər: *birbaşa xarici investisiya, xarici portfel investisiyası, iqtisadi artım, xarici ticarət.*

Giriş

Milli iqtisadiyyatda investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsində xarici mənbələr əhəmiyyətli rol oynayır. Xarici mənbələr ölkə iqtisadiyyatında milli qənaətlə planlaşdırılan investisiya arasındakı yaranan fərqi aradan qaldırır. Bu fərq, birincisi, milli qənaət normasının aşağı olması nəticəsində yaranır. Milli qənaətin azlığı şəraitində iqtisadi artımın təmin edilməsi və zəruri investisiyaların maliyyələşdirilməsi üçün xarici mənbələrdən investisiya resurslarının cəlb edilməsinə ehtiyac yaranır. İkincisi, milli iqtisadiyyatda istehlak şeyləri istehsal edən sahələr mütləq üstünlüyə malikdirsə, onda bu sahələrin normal fəaliyyəti üçün istehsal edilən məhsullar istehlak edilməlidir. Milli qənaət istehsal edilən məhsul və xidmətlərin istehlak edilməyən hissəsi olduğundan, belə halda qənaətin həcmi aşağı olur. Bu baxımdan, milli iqtisadiyyatın strukturu milli qənaət normasına təsir göstərən amillərdən biridir. Üçüncüsü, ölkədə əksər investisiya məhsulları istehsal edilməyə bilər və belə halda onların idxal edilməsinə ehtiyac yaranır. Xarici valyuta ilə bağlı çətinliklər olduqda, ölkəyə investisiya məhsullarının idxalında məhdudiyyətlər yaranır. Bu baxımdan, xarici investisiyalar maliyyə məhdudiyyətlərini azaltmaqla ölkələrə kapitalın formalaşma tempini artırmağa imkan verir.

İnvestisiya maliyyə vəsaitlərindən fərqli olaraq istehsal, bazar və texnoloji biliklərin daşıyıcısıdır. Bir çox hallarda xarici investisiyanın cəlb edilməsi məhdud resurslardan daha səmərəli istifadə imkanlarının yaradılması ilə bağlı olur.

İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsinin xarici mənbələri

İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsinin xarici mənbələrinə birbaşa investisiya, portfel investisiyası və digər investisiyalar (bank kreditləri, dövlətlərarası kreditlər, şirkətlərarası kreditlər və s.) aiddir.

Birbaşa xarici investisiya bir iqtisadiyyatın rezidentinin digər iqtisadiyyatın rezidenti olan müəssisədə uzunmüddətli maraqlara malik olmaq məqsədini əks etdirən anlayışdır [4]. Burada uzunmüddətli maraqlar dedikdə, investisiya qoyulan müəssisə ilə investor arasında uzunmüddətli münasibətlərin mövcud olması və investor tərəfindən həmin müəssisənin idarəedilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir nəzərdə tutulur. Birbaşa investisiyanı portfel investisiyasından fərqləndirən əsas cəhət məhz investisiya qoyulan müəssisənin idarəetmə qərarlarına təsiri ilə bağlıdır. Beynəlxalq Valyuta Fondunun yanaşmasına əsasən müəssisədə adi səhmlərin və ya səsvermə hüququnun 10 faizindən çoxuna və ya bunun ekvivalentinə sahiblik hüququ yaradan investisiya birbaşa investisiyaya aid edilir [4]. Birbaşa investisiyanın müəyyən edilməsi üçün müəssisənin nizamnamə kapitalının səsvermə hüququ verən hissəsinin 10 faizinə sahiblik tələbi müxtlif ölkələrdə fərqlənə bilər. Belə ki, ayrı-ayrı ölkələrin qanunvericiliyinə əsasən müəssisənin adi səhmlərinin 10 faizinə sahiblik investora müəssisənin idarə edilməsinə təsir imkanını verməyə və ya 10 faizdən az sahiblik belə hüquq yarada bilər. Azərbaycanda Mülki Məcəlləyə əsasən, hüquqi şəxsin nizamnamə kapitalında ən azı 10 faiz və daha çox paya birbaşa və ya dolaylı yolla malik olan şəxs hüquqi şəxsə aidiyyəti olan şəxs hesab edilir, bütün səsərin azı onda birinə malik olan iştirakçıların tələbi ilə məhdud məsuliyyətli, əlavə məsuliyyətli və səhmdar cəmiyyətlərin iştirakçılarının növbədənkənar ümumi yığıncağı çağırılır, onların daxili auditoriyyəyə həyata keçirilir. Göründüyü kimi, Azərbaycanda müəssisədə bütün səsərin 10 faizinə malik olmaq, onun idarəedilməsinə təsir imkanını verir. Birbaşa xarici investisiyanın üç tərkib hissəsi vardır [33]:

- nizamnamə kapitalı, birbaşa xarici investorun xarici ölkədə müəssisənin nizamnamə kapitalında iştirakı ilə əlaqədardır;

- reinvestisiya edilmiş mənfəət, xarici investisiyalı müəssisədə xarici investorun bölüşdürülməmiş mənfəətdə payını və ya birbaşa investora köçürülməmiş mənfəəti əks etdirir;

- firmadaxili kreditlər və ya firmadaxili borc əməliyyatları, birbaşa investorla (baş müəssisə) ilə əlaqəli müəssisələr arasında qısa və uzunmüddətli borcun alınması və ya verilməsini əks etdirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünyada birbaşa xarici investisiyaların orta hesabla 50 faizindən çoxu mənfəətin reinvestisiyası hesabına həyata keçirilir [34].

Portfel investisiyaya müəssisədə 10 faizdən az səs əldə etməyə imkan verən payın alınmasına yönəldilən və firmaların borc qiymətli kağızlarına investisiyalar daxildir. Xarici portfel investisiya əsasən beynəlxalq səviyyədə portfelin formalaşdırılması ilə bağlıdır. Beynəlxalq səviyyədə müxtəlif ölkələrin maliyyə alətlərindən istifadə edilməsi portfelin bir ölkəyə məxsus olan sistem riskini azaltmağa imkan verir. Bu halda, investisiya portfelinə daxil olan maliyyə alətlərinin bir hissəsinin bir ölkədə inflyasiya, iqtisadi artım tempinin aşağı düşməsi və s. bu kimi amillər hesabına gəlirliliyinin azalması, digər ölkələr hesabına kompensasiya oluna bilər. Bununla belə, portfelə daxil olan müxtəlif maliyyə alətləri müxtəlif valyutada gəlir formalaşdırdığından valyuta riskləri yaranır. Habelə, müxtəlif ölkələrin maliyyə alətlərinin likvidliyi də fərqli olur.

Digər investisiyalara beynəlxalq təşkilatların, hökumətlərin, bankların və digər qurumların verdiyi borclar daxildir. Bu borclar müqavilələr əsasında birbaşa debitor tərəfindən kreditora verilən borclardır və dövrüdə olmurlar.

Birbaşa xarici investisiya portfel investisiyasına və borc hesabına maliyyələşdirməyə nisbətən daha stabildir. Belə ki, birbaşa investor müəssisənin nizamnamə kapitalında 10 faizdən çox paya malik olduğundan, belə yüksək payla onun qısa müddət ərzində müəssisədən çıxmaq imkanları məhdud olur. Çünki xarici investor öz payını satmaq istəyərkən likvidlik şoku yaranır. Buna həm də, informasiya assimetriyası da təsir göstərir. Belə ki, alıcı satıcının satdığı maliyyə alətləri haqqında daha çox məlumata malik olduğunu bildiyindən, bununla bağlı potensial itkilərdən qorunmaq üçün aşağı qiymət təklif edir [3]. Birbaşa investorlar müəssisənin uğur qazanmasında maraqlı olmaqla yanaşı, bu istiqamətdə səy də göstərirlər. Bundan fərqli olaraq portfel investisiyası daha qısamüddətli dövrdə mənfəət əldə edilməsinə yönəldilmişdir, birbaşa investisiyaya nisbətən böhranlara daha həssasdır.

Xarici birbaşa investisiya ölkədə gözlənilən gəlirlilik səviyyəsinə istiqamətlənirsə, portfel inves-

tisiya axınlarında əsas amil faiz dərəcəsi olur [32]. Hər iki halda risk amili nəzərə alınsa da, birbaşa investisiya portfel investisiyasına nisbətən daha stabildir. Milli iqtisadiyyatda xarici portfel investisiyasının payının çoxluğu maliyyə bazarında dəyişkənliyi artırır. Xarici portfel investisiyası baxımından bu dəyişkənliyin artımına inflyasiya və valyuta məzənnəsinin dəyişməsi də təsir göstərir.

Bütövlükdə, xarici birbaşa investisiya portfel investisiyası kimi maliyyə aktivlərinin cəlb olunmasından əlavə, ölkəyə qeyri-maliyyə aktivlərinin, o cümlədən texnologiyanın, insan kapitalının axınına səbəb olur. Bundan başqa, birbaşa investisiya ilə bağlı qərarlar qəbul edilərkən portfel investisiyasına nisbətən investisiyanın qoyulduğu firmanın iqtisadi göstəriciləri daha çox nəzərə alınır. Xarici firma müəyyən rəqabət üstünlüklərinə malikdirsə və ya onun idarəedilməsində iştirak investora müəyyən rəqabət üstünlükləri qazandırarsa, onda həmin firmaya birbaşa investisiya qoyulur.

Birbaşa xarici investisiya axınlarına təsir edən amillər

Birbaşa xarici investisiyaya təsir edən amillərə əsasən fərdi üstünlüklər, yerləşmə üstünlükləri və beynəlxalq üstünlüklər aiddir [11]. Fərdi üstünlüklər firmanın xarici bazarlarda rəqabət aparmağa imkan verən texnologiya, bazar və idarəetmə bilikləri ilə müəyyən olunur. Yerləşmə üstünlükləri xarici investisiyanın yönəldiyi məkanla bağlı olub, bazarın həcmi, istehsal resurslarının miqdarı və dəyəri, infrastrukturun inkişaf səviyyəsi və s. bu kimi amillərlə müəyyən olunur. Beynəlxalq üstünlüklər fərdi və yerləşmə üstünlükləri hesabına birbaşa xarici investisiyanı əmtəə ixracına nisbətən əlverişli edən transaksiya xərcləri ilə əlaqədardır. Yerləşmə üstünlüklərini aşağıdakı amillər müəyyən edir [22]:

- Bazarın həcmi və onun böyüməsi perspektivləri. Böyük və artan bazarlar firmalara fərdi üstünlüklərini reallaşdırmağa və onlara miqyasdan qənaətə nail olmağa imkan yaradır;

- Təbii və əmək resurslarının mövcudluğu. Ölkələrin kasıb və ya varlı olmalarından asılı olmayaraq iqtisadi tərəqqi məşını dörd təkərlə hərəkət edir. Bu dörd təkərə və ya amillərə insan resursları (əməyin təklifi, təhsil və s.), təbii resurslar (torpaq, yanacaq, ətraf mühitin keyfiyyəti və s.), kapital (məşinlər, fabriklər, yollar və s.) və texnologiya (elm, mühəndislik sənəti, idarəetmə və s.) aiddir [2, s. 571]. Bu baxımdan, təbii və əmək resurslarının mövcudluğuna əsaslanan müqayisəli üstünlüklər birbaşa xarici investisiyanın cəlb edilməsinin əsas amillərindəndir;

- Bazar və istehsal infrastrukturunun mövcudluğu. İnfrastrukturla təminatın səviyyəsi birbaşa investisiya qoyuluşu ilə bağlı qərar verərkən regionların seçiminə təsir göstərir. Bütövlükdə, maliyyə, maddi və informasiya axınlarının sürəti və buna çəkilən xərclərin səviyyəsi regionun rəqabət qabiliyyətini müəyyən edən əsas amillərdəndir. Buna isə infrastrukturun inkişafı hesabına nail olunur. Birbaşa xarici investisiyanın avtomobil və dəmir yolları, dəniz və hava limanları olan, keyfiyyətli telekommunikasiya xidmətləri göstərilə bilən ərazilərə axını böyük olur;

- Beynəlxalq ticarətə açıqlıq və beynəlxalq bazarlara çıxış. Xarici bazarlara çıxış imkanları və strateji coğrafi mövqə ölkəyə xarici investisiya axınlarına təsir edən vacib amillərdəndir;

- Şəffaf və səmərəli fəaliyyət göstərən hüquqi çərçivə və əlverişli biznes mühiti. İqtisadi, siyasi və sosial sabitlik, mövcud korporativ idarəetmə və biznes ənənələri, inzibati və bürokratik təcrübə, xarici investisiya axınlarının, ticarət, rəqabət və digər sahələrin tənzimlənmə mexanizmi xarici investisiyanın ölkəyə cəlb edilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Ölkədə investisiyanın qorunması xarici investisiyanın cəlb edilməsinin zəruru şərtidir. 2019-cu ilin sonuna dünyada investisiyaların qorunmasına dair 2946 ikitərəfli müqavilələr qüvvədə olmuşdur [34, s. 106]. Hazırda, vahid çoxtərəfli bir çərçivə olmasa da, həmin müqavilələr investorların öz hüquqlarını birbaşa qorumalarını təmin edir. Bununla yanaşı, mübahisələrin həllinin şəffaf mexanizmi olmadan investisiya fəallığının artırılması imkanları məhduddur. Vergi və digər maliyyə təşəbbüsləri ölkədə mənfəət normasını artırmaqla xarici investisiyanın cəlb edilməsinə müsbət təsir göstərir.

R. Vernonun istehsal tsikli nəzəriyyəsinə əsasən əmtəənin həyat tsikli innovasiya, artım, yetkinlik mərhələsi və azalma mərhələlərindən ibarətdir [35]. Bu nəzəriyyəyə əsasən firmalar yeni əmtəə yaradıb daxili bazarda satırlar və qalığını isə inkişaf etmiş xarici bazarlara ixrac edirlər. Bununla yanaşı, inkişaf etmiş bazarlarda fəaliyyət göstərən firmalar həmin əmtəənin oxşarını yaratmaqla satışın həcmi məhdudlaşdırır. Belə şəraitdə, əmtəənin həyat tsiklini uzatmaq üçün yetkin texno-

logiyalar inkişaf etməkdə olan ölkələrə köçürülür. Qloballaşma şəraitində bir çox firmalar xarici bazarlara xidmət etmək üçün ayrı-ayrı istehsalları müxtəlif ölkələrdə təşkil etməklə dünya bazarına xidmətlə bağlı xərcləri azaltmağa çalışırlar. Habelə, inkişaf etmiş ölkələrdə firmalar, texnologiyanın yetkinləşməsi nəticəsində baş verən struktur dəyişiklikləri şəraitində öz istehsallarını davam etdirmək və rəqabətə davam gətirmək üçün bir sıra istehsalları tam və ya qismən bu sahədə rəqabət üstünlüyünə malik ölkələrə köçürürlər.

Bəzi iqtisadçılar qeyri-təkmil bazarlarda valyuta məzənnəsinin möhkəmlənməsinin birbaşa xarici investisiya axınlarına səbəb olduğunu qeyd edirlər [10]. Kapital ixrac edən ölkədə milli valyuta məzənnəsinin möhkəmlənməsi yerli məhsulları xarici bazarlarda bahalaşdırmaqla ixracı məhdudlaşdırır. Belə halda, birbaşa xarici investisiya xarici bazarlara daxil olma vasitəsi kimi çıxış edir.

Digər iqtisadçılar birbaşa xarici investisiya axınlarını transmilli şirkətlərin böyüməsi ilə əlaqəli araşdırmışlar [30]. Bu yanaşmaya əsasən transmilli şirkətlər öz ölkələrində xüsusi üstünlüklər əldə etməyə imkan verən fəaliyyətlər həyata keçirirlər və bu fəaliyyətlərin nəticələrindən istifadə etməklə xarici bazarları mənimsəyirlər.

Cədvəl 1.

Cəlb edilmiş birbaşa xarici investisiyanın strukturu (ümumi yekuna görə %-lə)

	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
İnkişaf etməkdə olan ölkələr	17,1	35,0	38,8	37,2	44,6	41,2	44,6	45,0	48,2	35,7	32,9	41,2	46,8	44,5
Keçid ölkələri	0,4	3,2	7,9	5,0	4,6	4,9	4,3	5,8	4,1	1,8	3,3	2,9	2,3	3,6
İnkişaf etmiş ölkələr	82,5	61,8	53,3	57,8	50,9	53,9	51,1	49,2	47,7	62,4	63,8	55,9	50,9	52,0

Mənbə. <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>

Cədvəl 1-dən görüldüyü kimi, birbaşa xarici investisiyanın əsas hissəsi inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatına qoyulur. Bununla yanaşı, inkişaf etməkdə olan ölkələrin birbaşa xarici investisiyanın cəlb edilməsində payı 2000-ci ildə 17,1 faiz, 2019-cu ildə isə 44,5 faizə qədər artmışdır. Belə artıma Çin əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Belə ki, bu ölkənin cəlb edilmiş xarici investisiyanın ümumi həcmində payı 2000-ci ildə 3 faizdən 2019-cu ildə 9,2 faizə qədər artmışdır. Bununla yanaşı, ayrıca uçuotu aparılan Çinin Honkonq regionunun da payı əhəmiyyətli dərəcədə olmuşdur.

Cədvəl 2.

Xaricə qoyulmuş investisiyanın strukturu (ümumi yekuna görə %-lə)

	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
İnkişaf etməkdə olan ölkələr	7,6	13,3	16,0	20,6	25,6	23,3	27,4	28,8	32,6	23,4	26,8	29,2	42,0	28,4
Keçid ölkələri	0,3	2,2	3,5	3,2	3,6	3,4	2,5	5,3	5,3	1,9	1,6	2,4	3,8	1,8
İnkişaf etmiş ölkələr	92,1	84,6	80,5	76,1	70,8	73,3	70,1	65,9	62,1	74,7	71,5	68,4	54,1	69,8

Mənbə. <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>

Cədvəl 2-nin məlumatlarından görüldüyü kimi, dünyada birbaşa xarici investisiyanın əsas hissəsi inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən qoyulur. Bununla yanaşı, son illərdə birbaşa xarici investisiya axınlarında inkişaf etməkdə olan ölkələrin payı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu artımda Çin əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Belə ki, xarici iqtisadiyyatlara birbaşa investisiya qoyuluşunda Çinin payı 2000-ci ildə 0,08 faiz, 2019-cu ildə isə 8,9 faizə qədər artmışdır.

Cədvəl 3-ün məlumatlarından görüldüyü kimi, dünyada ölkədən birbaşa investisiya axınları ilə ÜDM arasında birbaşa əlaqə zəifdir. Belə hal investisiya xərclərinin dəyişkən olması ilə əlaqədardır. Habelə, Şimali Amerikadan 2019-cü ildə birbaşa xarici investisiya axınları mənfi olmuşdur. Bu, 2017-ci ilin sonunda tətbiq olunan vergi islahatları nəticəsində 2018-ci ilin ilk iki rübündə ABŞ-in beynəlxalq şirkətlərinin əldə etdiyi xarici gəlirlərinin əhəmiyyətli hissəsinin öz ölkələrinə köçürülməsi ilə əlaqədar olmuşdur. Belə ki, birbaşa xarici investisiyanın əhəmiyyətli hissəsi xaricdə əldə edilmiş mənfəətin reinvestisiyası hesabına həyata keçirilir. Bununla yanaşı, inkişaf səviyyəsi ilə ölkədən birbaşa investisiya axınları ilə birbaşa əlaqə olduğu da görünür.

Cədvəl 3.

Ölkədə qoyulan birbaşa xarici investisiyaların ÜDM-də payı (%-lə)

	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Dünya	3,6	1,8	2,7	2,0	2,1	2,2	1,8	1,9	1,7	2,3	2,1	2,0	1,2	1,5
Afrika	0,3	0,2	0,6	0,4	0,6	0,2	0,5	0,5	0,4	0,3	0,2	0,6	0,4	0,2
Şimali Amerika	1,7	0,3	2,4	2,1	1,9	2,6	2,1	1,9	2,0	1,7	1,8	1,8	-0,2	0,9
Cənubi Amerika	0,6	0,7	0,9	0,4	1,1	0,9	0,7	0,6	0,4	0,4	0,2	0,7	0,0	0,8
Avropa	8,8	4,1	4,0	2,6	3,2	3,1	2,1	2,3	1,6	4,3	3,1	2,8	2,1	2,3
Asiya və Okeaniya	1,2	0,8	2,1	1,7	1,7	1,7	1,6	1,8	2,0	1,8	2,0	1,9	1,7	1,6
İnkişaf etməkdə olan ölkələr	1,5	1,0	1,5	1,4	1,7	1,5	1,3	1,4	1,5	1,4	1,4	1,5	1,2	1,1
Keçid ölkələri	0,9	1,7	2,7	2,3	2,5	2,1	1,2	2,5	2,6	1,6	1,4	1,8	1,6	1,0
İnkişaf etmiş ölkələr	4,1	2,0	3,2	2,2	2,3	2,6	2,0	2,1	1,8	2,9	2,5	2,3	1,1	1,8

Mənbə. <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>

Cədvəl 4.

Ölkədə mövcud xarici kapital ehtiyatlarının həcmi (mlrd. ABŞ dolları)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Dünya	18265,1	20383,1	21299,8	23439,8	25714,0	26752,5	27569,8	33793,2	33793,2	33319,0
ABŞ	2995,5	3422,3	3498,7	3915,8	4948,4	5456,9	5731,4	6586,4	78844,2	7432,1
Avropa Birliyi	6920,9	6908,7	7190,8	7730,6	8415,2	8396,5	8928,8	8840,3	10583,2	10544,4
Böyük Britaniya	1026,4	1068,1	1157,5	1440,5	1512,6	1581,5	1530,7	1460,6	1805,8	1930,4
Çin	1314,8	1569,6	1906,9	2068,0	2331,2	2599,1	2696,3	2755,1	2725,7	2762,3

Mənbə. OECD International Direct Investment Statistics 2019. Paris: OECD publication, 2019.

Cədvəl 4-dən göründüyü kimi, dünyada 2018-ci ildə xarici kapital ehtiyatlarının həcmi 2009-cu ilə nisbətən 1,8 dəfə artmışdır. Qeyd edilən dövrdə bu göstəriciyə görə ən yüksək artım ABŞ-da baş vermişdir. Habelə, 2009-2018-ci illərdə ölkəyə qoyulmuş xarici kapital ehtiyatlarının təqribən 66 faizi ABŞ, Avropa Birliyi, Böyük Britaniya və Çinin payına düşmüşdür. Göründüyü kimi, birbaşa xarici investisiyanın əsas hissəsi dünya iqtisadiyyatında əsas paya malik ölkələrdə həyata keçirilmişdir.

Birbaşa xarici investisiyanın milli iqtisadiyyatın inkişafına təsiri

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə firmaların əksəriyyəti strategiya, struktur, məhsulların çeşidi, istehsal, marketinq və maliyyə baxımından inkişaf etmiş ölkələrin firmalarından geri qalırlar. R.Kavesin fikrincə, birbaşa xarici investisiyanın cəlb edilməsi məhsuldarlığın, texnologiya transferinin, idarəetmə bacarıqlarının, nou-haunun, beynəlxalq istehsal şəbəkəsində iştirakın artmasına, işsizliyin azalmasına və xarici bazarlara çıxışa müsbət təsir göstərir [8]. Habelə, xarici investisiya texnoloji və biznes biliklərinin kasıb ölkələrə transferini asanlaşdırır [31]. İnnovasiyanın cəlb edilməsi isə faydalı texniki yeniliklərin əldə olunmasına və ölkədə elmi-texniki tədqiqatlara çəkilən xərclərə qənaət edilməsinə şərait yaradır. Elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin əsas hissəsi inkişaf etmiş ölkələrdə beynəlxalq şirkətlər tərəfindən həyata keçirildiyindən, bu şirkətlər texnologiyanın ötürülməsində mühüm rol oynaya bilirlər [15]. Birbaşa xarici investisiya, texnologiyanın həm şirkətlərarası, həm də ölkələrarası ötürülməsi üçün ən yaxşı kanal hesab edilir [12].

Xarici firmalar yerli müəssisələrdə yalnız birbaşa iştirakları ilə deyil, həm də, digər firmaların və ya sahələrin texniki-iqtisadi səviyyəsinə təsir etməklə yerli iqtisadiyyatın inkişafına töhfə verə bilirlər. Bütövlükdə, innovasiyanın xarici firmadan iqtisadiyyatdakı digər firmalara yayılmasının ən azı dörd yolu vardır [28]:

- nümayiş-təqlid effekti. Xarici firmalar yeni məhsullar, proseslər və təşkilati formaları təqdim etdikdə, yerli müəssisələr həmin biliklərdən istifadə etmək imkanı əldə edir;

- rəqabətin səviyyəsinə təsiri. Kapitalın və innovasiyanın ötürülməsi yerli bazarda rəqabəti stimullaşdırır. Bu halda yerli müəssisələr bazar paylarını qorumaq və məhsuldarlığı artırmaq üçün daha böyük rəqabət təzyiqi ilə qarşılaşırlar;

- xarici əlaqə-əməkdaşlıq effekti. Xarici firmalarla yerli təchizatçılar və alıcılar arasında əməkdaşlıq yeni biliklərin yayılmasına səbəb olur. Belə ki, xarici firmalardan birbaşa yerli təchizatçılara biliklərin ötürülməsi, həmçinin məhsulun keyfiyyəti və vaxtında çatdırılması ilə bağlı daha yüksək tələblər onları istehsal və texnologiyanı təkmilləşdirməyə istiqamətləndirir;

- təlim effekti. Biliklər işçi axını ilə dolayı yolla ötürülə bilər. İnsan kapitalı xarici firmaların yerli işçilərə təlimlərin təşkili və iş yerində öyrənmə yolu ilə artırıla bilər. Nəticədə, xarici törəmə müəssisədə işləyən yerli kadrların firmanı tərk edərək digər yerli firmalara köçməsi və ya öz biznesini təşkil etməsi hesabına biliklərin yayılması baş verir.

İşçilər xarici firmaların törəmə müəssisələri tərəfindən işə qəbul edildikdə, insan kapitalı təlim və iş yerində öyrənmə yolu ilə artırıla bilər. Bu törəmə müəssisələr, təchizatçılar da daxil olmaqla qarşılıqlı əlaqədə olduqları digər müəssisələrdə insan kapitalının artırılmasına müsbət təsir göstərə bilər. P.Kruqman qeyd edir ki, biliklər küçəni okeana nisbətən asan keçir [19]. Bu baxımdan, daha yüksək texniki-iqtisadi səviyyəyə malik müəssisənin ölkədə mövcud olması biliklərin yayılmasına müsbət təsir göstərir. A.Marşala görə, hər hansı istehsal özünə yerləşmə yeri seçirsə, çox güman ki, o, orada çox qalacaqdır, çünki bu zaman bir-birlərinə yaxın qonşuluqdan eyni sənətə malik insanların əldə etdikləri fayda böyük olur [1, s. 352]. Ölkənin xarici investisiyanın cəlb edilməsindən iqtisadi faydaları bu faydaları mənimsəmə qabiliyyəti olmadan avtomatik yaranmır [21]. Burada əsas amillərdən biri investisiyanı cəlb edən ölkədə mövcud kadrların xarici investisiya hesabına cəlb edilən texnologiyanı mənimsəmə qabiliyyətinin olmasıdır [36]. Nisbətən geridə qalmış ölkələrdə yerli firmaların belə texnologiyalardan və biliklərdən faydalanması üçün zəruri olan imkanlarını və mənimsəmə qabiliyyətlərini yaratmaq çox vaxt çətin olur [15].

Ölkədə təhsilin inkişafı insan kapitalının formalaşmasının əsas amilidir. Müəyyən minimum təhsil səviyyəsinə nail olmaq ölkənin həm xarici investisiya cəlb etmək, həm də xarici investisiya hesabına insan kapitalını artırmaq bacarığının formalaşması baxımından vacibdir. İnsan kapitalının artırılmasına xarici firmaların təsiri ölkədəki ümumi təhsildən azdır. Birbaşa xarici investisiyanın cəlb edilməsi nəticəsində verilən təlim yalnız bacarıq səviyyəsində ümumi artımı tamamlaya bilər.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, xarici firmalar ölkədə birbaşa xarici investisiyanın müsbət təsirini aşağıdakı yollarla azalda bilər [37]:

- bilik və texnologiyaların yayılmasını məhdudlaşdırmaqla;
- yerli törəmə müəssisəni nisbətən yetkin texnologiya ilə təmin etməklə;
- aralıq məhsul və xidmətləri yalnız xarici təchizatçılardan almaqla;
- yerli istehsalçıları bazardan sıxışdıraraq rəqabəti aradan qaldırmaqla;
- rəqiblərin ixracını və onların ehtiyacları üçün məhsul istehsalını məhdudlaşdırmaqla.

Xarici müəssisələrin mövcudluğu daxili rəqabəti gücləndirərək iqtisadi inkişafa kömək etməklə daha yüksək məhsuldarlığa, aşağı qiymətlərə və daha səmərəli resurs bölgüsünə səbəb ola bilər. Bununla yanaşı, bu müəssisələrin fəaliyyəti rəqabətə zərər verə və bazarda təmər küzləşmənin səviyyəsini artırmağa bilər. Belə halda, xarici firma yerli bazardan yerli firmaları sıxışdırıb çıxarmaqla onların bazar paylarına sahib olur. Belə risk investisiyanı cəlb edən ölkə üçün aşağıdakı amillər hesabına artır:

- yerli bazanın coğrafi sərhəddi ölkənin sərhəddi ilə məhdudlaşır;
- bazara giriş maneələri böyükdür;
- investisiyanı cəlb edən ölkə kiçikdir;
- xarici firma dünya bazasında əhəmiyyətli bazar mövqeyinə malikdir;
- ölkədə rəqabət qanunvericiliyi zəifdir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə xarici investisiyalı müəssisələrin bazanın təmər küzləşməsinə təsiri inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən daha güclü olur. Bu baxımdan, daha səmərəli fəaliyyət göstərən

xarici rəqiblərin daha az məhsuldar yerli müəssisələri əvəz etməsi məqbul hesab edilsə də, sağlam rəqabət mühitini təmin etmək üçün dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi zəruridir. Habelə, xarici investisiyanın cəlb edilməsi sahəsində dövlət siyasəti yerli firmaların daxili bazarda xarici firmalarla rəqabət aparmaq qabiliyyətini nəzərə almalıdır.

Xarici investisiya yerli sahibkarlığın inkişafına müsbət təsir göstərsə də, yerli iqtisadiyyatda ayrı-ayrı sahələrin restrukturizasiyasına ehtiyac yaradır, dəyişikliklərə uyğunlaşma xərclərinə səbəb olur. Nəticədə, faydalananlar arasında olmayacaqlarını düşünən sosial qruplar tərəfindən xarici investisiyanın cəlb edilməsinə müqavimətlər yaranır. Habelə, yerli qanunlarda boşluqlar olduqda və ya onlar zəif tətbiq edildikdə, iqtisadi baxımdan güclü olan xarici firmalar iqtisadi inkişafa töhfə verməyə bilirlər.

Cədvəl 5.

Ölkədə əsas kapitalın formalaşmasında birbaşa xarici investisiyanın payı (%)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Dünya	17,2	8,5	11,4	13,4	9,6	8,7	9,0	9,1	8,1	7,7	7,1	10,8	10,5	8,4	6,9
Afrika	7,5	12,0	11,7	14,6	13,1	13,3	10,1	9,4	10,9	9,8	9,7	11,4	9,8	8,5	10,2
Şimali Amerika	15,0	4,0	8,5	9,3	10,5	5,5	7,2	8,0	6,7	7,2	6,5	12,5	12,2	6,9	6,4
Cənubi Amerika	19,3	14,9	11,9	15,2	14,9	10,2	15,2	16,4	15,8	14,3	12,7	13,9	14,2	15,1	14,8
Avropa	33,6	14,6	17,1	20,6	8,7	13,1	11,9	13,0	11,6	10,1	8,3	19,3	18,5	14,4	8,6
Asiya və Okeaniya	6,5	5,6	8,3	9,3	8,7	6,6	7,0	6,3	5,8	5,6	5,9	6,2	6,1	5,9	5,6
İnkişaf etməkdə olan ölkələr	13,3	11,0	11,3	11,9	10,9	8,3	9,4	8,5	7,8	7,2	7,1	7,8	7,1	7,1	6,6
Keçid ölkələri	8,0	13,7	19,5	20,2	20,6	14,6	12,7	13,1	9,9	12,0	9,1	8,7	16,1	10,1	6,8
İnkişaf etmiş ölkələr	18,5	7,4	11,1	13,9	8,2	8,6	8,4	9,5	8,2	7,7	7,0	14,1	13,6	9,7	7,3

Mənbə. OECD International Direct Investment Statistics 2019. Paris: OECD publication, 2020.

Nəhayət, birbaşa xarici investisiya inkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişaf problemlərinin həlli üçün əsas amil ola bilməz. Bu ölkələrdə əsas kapitalın təqribən 6,6 faizini təşkil edən birbaşa xarici investisiya əsas maliyyə mənbəyi kimi deyil, əsas kapitalla təmin olunmanın əlavə mənbəyi kimi çıxış edir (cədvəl 5). 2019-cu ildə dünyada kapitalın formalaşmasında birbaşa xarici investisiyanın payı 6,5 faizə bərabər olmuşdur [39]. Yerli investisiyalar üçün daxili mənbəyə malik olmayan ölkələrin birbaşa xarici investisiya cəlb etmək imkanları da məhdud olur. Bütövlükdə, xarici investisiyalar insan kapitalının formalaşmasına, müasir texnologiyaların ötürülməsinə, yerli müəssisələrin yenidən qurulmasına və rəqabətin artmasına töhfə versə də, təhsil səviyyəsini yüksəltmək, infrastruktur sahələrin inkişafına investisiya qoymaq, yerli biznesin inkişafına nail olmaq dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərinə aid olmalıdır.

Birbaşa xarici investisiya ilə ticarətin qarşılıqlı əlaqəsi

Birbaşa xarici investisiya yerli iqtisadiyyatda xarici ticarətə birbaşa və dolaylı təsir edir. Birbaşa təsirlər investisiya qoyuluşu nəticəsində investisiya və aralıq məhsulların idxalı hesabına yaranır və investisiyanı qəbul edən ölkənin xarici ticarət balansını baxımından mənfi olur. Dolaylı təsirlər xarici investisiya hesabına yaradılan müəssisələr tərəfindən istehsal olunan məhsulların ixracında, və ya idxalının əvəz edilməsində özünü göstərir. Nəticədə, xarici investisiyanın cəlb edildiyi ölkənin xarici ticarət balansının yaxşılaşmasına səbəb olur.

Ölkədə ticarətin inkişafı ilə birbaşa xarici investisiyanın cəlb edilməsi arasındakı qarşılıqlı əlaqə birbaşa xarici investisiyanın beynəlxalq ticarətin əvəzedicisi və ya tamamlayıcısı olmasından asılıdır. Bir sıra hallarda məhsullarını başqa bir ölkəyə ixrac edən firmalar, yüksək gömrük tariflərini ödəməmək, nəqliyyat xərclərinə qənaət etmək, həmçinin xammal mənbələrinə yaxın olmaq və ucuz işçi qüvvəsindən istifadə etmək üçün istehsalını idxalçı ölkəyə köçürürlər. Nəticədə, bu fir-

maların ixracı, investisiyanı cəlb edən ölkələrin isə idxalı azalır və birbaşa xarici investisiya xarici ticarətin əvəz edicisi olur.

Firmalar məhsulun dəyər zəncirinin bir hissəsini xarici ölkəyə köçürdükdə və eyni zamanda firma daxilində aralıq məhsullarla ticarəti həyata keçirdikdə, birbaşa xarici investisiyanın və xarici ticarətin həcmi arta bilər. Bu halda xarici ölkədə istehsal, son məhsul istehsalı üçün lazım olan aralıq məhsulların firmadaxili ticarəti ilə əlaqəli olur [7]. Məhsulların fərqləndirilməsi (diferensiasiyası) startegiyasına əsaslanan firma məhsulu alıcı ölkədəki tələbin xüsusiyyətlərinə yerində uyğunlaşdırmaq üçün onun istehsalını xaricə köçürə və müxtəlif ölkələrdəki müəssisələrini ayrı-ayrı məhsul növlərinin istehsalı üzrə ixtisaslaşdıraraq bu məhsulları digər ölkələrə ixrac edə bilər. Habelə, xarici investisiyalı müəssisə yerli məhsulların regional bazarlara çıxışı üçün ixrac platforması kimi istifadə edildiyi halda, investisiyanı cəlb edən ölkənin xarici bazarlara çıxışına kömək edə bilər [20]. Bu halların hər birində investisiya və ticarət bir-birini tamamlayır.

Bütövlükdə, birbaşa xarici investisiyanın xarici ticarəti tamamlaması və ya əvəz etməsi birbaşa xarici investisiyanın şaquli və ya üfiqi formalarından da asılıdır. Üfiqi birbaşa investisiya halında firmalar yerli bazarda istehsal etdiyi məhsulları xarici ölkədə də istehsal edirlər [25]. Bu halda firmanın mənşə ölkəsindən həmin məhsulun xarici bazarlara ixracı azalır və birbaşa xarici investisiya ticarəti əvəz edir. Şaqulu birbaşa investisiya halında isə firma ayrı-ayrı ölkələrdə istehsal resurslarının aşağı qiymətindən əlavə mənfəət əldə etmək üçün bir məhsulun istehsalının müxtəlif mərhələlərini müxtəlif ölkələrdə yerləşdirir [18]. Bu halda xarici investisiya xarici ticarəti artırır.

R.A.Mundelə görə, istehsal funksiyalarının bütün iqtisadiyyatlarda eyni olduğu, beynəlxalq ticarətdə idxal tariflərindən başqa digər məhdudiyyətlərin olmadığı, xüsusilə nəqliyyat xərclərinin sifirə bərabər olduğu, kapitalın təkmil mobilliyi şəraitində proteksionist siyasət nəticəsində cəlb edilən xarici investisiya xarici ticarəti tamamilə əvəzləyir [27]. Bu şərtlər yerinə yetirilmədikdə, istehsal amilləri ilə beynəlxalq ticarət məhsullarla beynəlxalq ticarəti əvəz etmir [9].

Firma səviyyəsində miqyasdan qənaət böyük, zavod səviyyəsində miqyasdan qənaət kiçik və ya ticarət maneələri xarici ticarət üçün əhəmiyyətli bir maneə olduqda, birbaşa xarici investisiya firmaların ixrac əməliyyatlarını əvəz edir [26]. Firma səviyyəsində miqyasdan qənaətin böyük olması onun daha geniş bazar həcminə istiqamətlənməsini, zavod səviyyəsində miqyasdan qənaətin kiçik olması isə ayrı-ayrı ölkələrdəki kiçik bazar həcmələrinin mənimsənilməsini məqsədəuyğun edir.

C.Daninqə görə birbaşa xarici investisiya resurs yönümlü, bazar yönümlü, səmərəlilik yönümlü və strateji aktiv əldə etməyə yönümlü olur [14]. Resurs yönümlü investisiya qoyuluşlarının məqsədi ucuz təbii resurslar və işçi qüvvəsi, texnoloji imkanlar, menecment və marketinq təcrübəsi və digər istehsal resurslarının əldə edilməsidir. Təbii ehtiyatların hasilatına birbaşa xarici investisiya qoyuluşu inkişaf etməkdə olan ölkələrdə beynəlxalq şirkətlərin iştirakının ənənəvi formasıdır. Bir çox hallarda xarici investisiya inkişaf etməkdə olan ölkələrdə təbii ehtiyatların hasilatı üçün ilkin şərtlərdən biri olur və onun nəticəsində istehsal yarandığından, xammal ixracı başlayır. Habelə, hasilat sahəsinə xarici investisiya qoyuluşu investisiya və aralıq məhsulların idxalı və təbii ehtiyatların hasilatından yaranan gəlirlər hesabına ticarətin genişlənməsinə müsbət təsir göstərir. Bəzi ölkələr yerləşdiyi coğrafi mövqeyə görə birbaşa xarici investisiya qoyuluşları üçün əverişli olur. Beynəlxalq şirkətlər tərəfindən bu ölkələrin yerləşdiyi regionun bazarına xidmət etmək üçün həmin ölkələrə xarici investisiya qoyulur. Bu hallarda xarici investisiya qoyuluşu xarici ticarətin inkişafına səbəb olur.

Bazar yönümlü xarici investisiyanın xarici ticarəti azaldan təsirləri var, lakin idxalı əvəzetmə idxalın tərkibində aralıq və investisiya məhsullarının payının artmasına səbəb olur. Investisiyanı cəlb edən ölkələrdə tətbiq edilən idxal maneələri, əhəmiyyətli nəqliyyat xərcləri, istehlakçı zövqlərindəki fərqlər və məhsulun yerli şəraitə və istehsal resurslarına uyğunlaşdırılması zərurəti ixrac əvəzinə bir sıra hallarda yerli istehsalı təşkil etməyi məqsədəuyğun edir.

Səmərəlilik yönümlü xarici investisiya firmanın yüksək rəqabətə davam gətirmək və ya gəlirini artırmaq üçün məhsul istehsalının bir hissəsini və ya bütün mərhələlərini başqa ölkələrə köçürməsi

məqsədlə həyata keçirilir. Məsələn, beynəlxalq şirkət əməktutumlu istehsal mərhələsini əməkhaqqı aşağı olan ölkələrə, mürəkkəb hissələrin istehsalını yüksək ixtisaslı işçilərin olduğu ölkələrə, son məhsul istehsalını vergi və idxal rüsumlarının aşağı olduğu və məhsuldarlığın isə nisbətən yüksək olduğu ölkələrə köçürə, yüksək ixtisaslı kadrlara və lazımi infrastruktura malik ölkədə elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərini təşkil edə bilər. Bu baxımdan, səmərəlilik yönümlü xarici investisiya xarici ticarətin genişlənməsinə səbəb olur.

Strateji aktiv əldə etməyə yönələn birbaşa xarici investisiya xarici ölkədə mövcud olan texnologiya, marketinq və idarəetmə təcrübəsi kimi strateji aktivlərin əldə edilməsi məqsədi ilə həyata keçirilir. Bir çox hallarda firmalar inkişaf etmiş ölkələrdə xarici texnologiyaya sahib olmaq üçün həmin ölkələrdəki firmaları əldə etməyə və bununla da özlərinin texniki-iqtisadi səviyyələrini artırmağa çalışırlar. Belə investisiyanı əsasən inkişaf etmiş ölkələrin bazarlarında orta gəlirli və sənayeləşən ölkələr həyata keçirməyə çalışırlar [14]. Bunun ticarətin inkişafına təsiri məhduddur.

Bütövlükdə, inkişaf etməkdə olan ölkənin birbaşa xarici investisiya cəlb etmək qabiliyyəti, onun sonradan xarici ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olmaq imkanından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Nəticə

Birbaşa xarici investisiyanın cəlb edilməsi ölkədə milli qənaətlə planlaşdırılan investisiya arasındakı yaranan fərqi aradan qaldırır, insan kapitalının formalaşmasına, müasir texnologiyaların cəlb edilməsinə, müəssisələrin yenidən qurulmasına və rəqabətin artmasına töhfə verir. Xüsusilə, xarici investisiya inkişaf etmiş ölkələrdə təbii ehtiyatların təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsində texnoloji və investisiya məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Bununla belə, xarici investisiya inkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişaf problemlərinin həlli üçün əsas amil olmur. Buna görə də, təhsil səviyyəsini yüksəltmək, infrastruktur sahələrə investisiya qoymaq, yerli biznesin inkişafına nail olmaq dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərinə aid olmalıdır. Habelə, xarici investisiyanın xarici ticarətə təsiri onun məqsədlərindən asılı olur. Resurs yönümlü və səmərəlilik yönümlü investisiya xarici ticarət dövriyyəsinə artırdığı halda, bazar yönümlü və strateji aktiv əldə etməyə yönümlü investisiyaların təsiri isə məhdud olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Маршалл А. Принципы экономической науки, В 3-х т. Т.3, М.: Прогресс Фирма "Универс", 1993.
2. Самуэльсон П., Нордхаус В., Экономика. М., БИНОМ, 1997.
3. An information-based trade off between foreign direct investment and foreign portfolio investment. Itay Goldstein and Assaf Razin, NBER Working Paper No. 11757, November 2005, <https://www.nber.org/papers/w11757.pdf>
4. Balance of Payments Manual. The fifth edition, International Monetary Fund, 1993.
5. Barro R.J. Economic growth in a cross section of countries // Quarterly Journal of Economics, 106(2), 1991, pp. 407-43.
6. Blomstrom M., A. Kokko, M. Zejan. Foreign direct investment: Firm and host country strategies. London: Macmillan Press, 2000.
7. Bruce A. Blonigen. In search of substitution between foreign production and exports // Journal of International Economics 53 (2001), pp. 81-104.
8. Caves R.E. Multinational enterprise and economic analysis, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
9. Corden W. M. International trade theory and the multinational enterprise // Economic analysis and the multinational enterprise // Ed. J. H. Dunning, L.: 1974.
10. Cushman D.O. Real exchange rate risk, expectations and the level of direct investment // Review of Economics and Statistics, 67 (2), 1985, pp. 297-308.
11. Dunning J. H. The globalisation of business. London: Routledge, 1993.

12. Dunning J. H., Narula R. *Multinational and industrial competitiveness: A New agenda*. Cheltenham: Edward Elgar, 2004.
13. Dunning J. H. Re-evaluating the benefits of foreign direct investment // *Transnational Corporations*, 3 (1), 1994, pp. 9-22.
14. Dunning J.H. *Multinational enterprises and the global economy*. Wokingham: Addison-Wesley, 1993.
15. *Economic Growth and Foreign Direct Investment in the Transition Economies*. UNECE Economic Survey of Europe, no.1, Chapter S., 2001.
16. Farrell R. *Japanese investment in the World Economy: A Study of strategic themes in the Internationalisation of Japanese Industry*. London: Edward Elgar, 2008.
17. *Foreign direct investment for development - maximizing benefits, minimizing costs*. OECD Publications, no. 81839, Paris: 2002.
18. Helpman E. A simple theory of international trade with multinational corporations // *Journal of Political Economy* 92 (3), 1984, pp. 451-471.
19. Krugman P. Increasing returns and economic geography // *Journal of Political Economy*, 99, 1991, pp. 483-99.
20. Lamsiraroj S. The foreign direct investment-economic growth nexus. *International Review of Economics and Finance*. Vol. 42, 2016, pp. 116-133.
21. Lamsiraroj S., Ulubasoglu M.A. Foreign Direct Investment and Economic Growth: A real relationship or wishful thinking? *Economic Modeling*. Vol.51, 2015, pp. 200-213.
22. Lee H-L., Houde M-F. Recent Trends and Main Characteristics of Foreign Direct Investment in China, *Financial Market Trends*, No. 77, October, Paris: OECD, 2000.
23. Levine R., Renelt D. A sensitivity analysis of cross-country growth regressions // *American Economic Review*, 82(4), 1992, pp. 942-63.
24. *Manufacturing FDI in Sub-Saharan Africa: Trends, determinants and impact*. Washington, DC, The World Bank, 2015.
25. Markusen J. R. Multinationals, Multi-Plant Economies, and the Gains from Trade // *Journal of International Economics* 16(3-4), 1984, pp. 205-226.
26. Markusen James, Anthony Venables. *Multinational Firms and the New Trade Theory* // *Journal of International Economics*, 46, 1998, pp.183-204.
27. Mundell R. A. International trade and factor mobility // *The American Economic Review*, Vol. 47, No. 3 (Jun., 1957), pp. 321-335.
28. Narula R., Lall S. *Understanding FDI-assisted development*. Routledge: London: 2006.
29. *OECD International Direct Investment Statistics 2019*. Paris: OECD publication, 2019.
30. P.Buckley, M.Casson. *The Multinational Enterprise Revisited: The Essential Buckley and Casson*. London: Palgrave Macmillan, 2010.
31. Romer P. Idea gaps and object gaps in economic development // *Journal of Monetary Economics* 32, No.3. December 1993.
32. S. Hymer. *The international operations of national firms: a study of direct foreign investment*. Cambridge, M: MIT Press, 1976.
33. *The World Investment Report 2020: International Production Beyond the Pandemic*. New York and Geneva, United Nations publication, 2020.
34. Vernon R. International investment and international trade in the product cycle // *Quarterly Journal of Economics* 80, 1966, pp. 190-207.
35. Wang M., Wong M.C.S. FDI, education and economic Growth: Quality Matters // *Atlanta Journal*. Vol.39, 2011, pp.103-115.
36. Williams D. Strategies of Multinational Enterprises and the Development of the Central and Eastern Economies // *European Business Review*, 97 (3), 1997, pp. 134-138.
37. *World Investment Report 2007: Transnational Corporations, Extractive Industries and Development*. New York and Geneva, United Nations publication, 2007.

38. <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>

39. <https://data.worldbank.org>

*д.ф.э.н. Багиш Сабир оглы Ахмедов
доцент Азербайджанского Государственного
Экономического Университета*

Теоретические аспекты влияния иностранных инвестиций на развитие национальной экономики

Резюме

Цель исследования. На основе сравнительного анализа теоретических подходов выявить факторы, влияющие на потоки иностранных инвестиций, и изучить способы, которыми иностранные инвестиции влияют на экономику развивающихся стран.

Методология исследования. В ходе исследования использовались методы научной абстракции, логического умозаключения, системного подхода и сравнения.

Важность исследования. Обобщены теоретические аспекты привлечения иностранных инвестиций в национальную экономику и их влияние на нее, систематизированы теоретические подходы в этой области.

Результаты исследования. Результаты исследования могут быть использованы при формировании государственной политики по привлечению иностранных инвестиций.

Оригинальность и научная новизна исследования. Привлечение прямых иностранных инвестиций способствует формированию человеческого капитала в стране, привлечению современных технологий, реструктуризации предприятий и усилению конкуренции. Однако влияние иностранных инвестиций на образование, инфраструктуру и развитие местного бизнеса ограничено.

Ключевые слова: *прямые иностранные инвестиции, портфельные иностранные инвестиции, экономический рост, внешняя торговля.*

*PhD Bagish Sabir Ahmadov
associate professor at UNEC*

Theoretical aspects of the impact of foreign investment on the development of the national economy

Summary

Purpose of the study. Based on a comparative analysis of theoretical approaches, identify factors influencing the flow of foreign investment, and study the methods by which foreign investment affects the economy of a developing country.

Research methodology. During the study, the methods of scientific abstraction, logical reasoning, systematic approach and comparison were used.

Importance of research application. The results of the research can be used in the formation of public policy to attract foreign investment.

The results of the study. The attraction of direct foreign investment contributes to the formation of human capital in the country, the attraction of modern technologies, the restructuring of enterprises and the strengthening of competition. However, the impact of foreign investment on education, infrastructure and local business development is limited.

Originality and scientific novelty of the research. Theoretical aspects of the attraction of foreign investment in the national economy and their impact on it are summarized, systematized theoretical approaches in this area.

Key words: *foreign direct investment, foreign portfolio investment, economic growth, foreign trade.*